

Razvitak hrvatskih otoka

NAJUDALJENIJI NASELJENI HRVATSKI OTOK

Lastovo je od kopna najudaljeniji naseljeni hrvatski otok, a okrenut je pučini i nalazi se nadomak velikih dubina Jadranskog mora prema jugoistoku. Otok je u sastavu južnodalmatinske otočne skupine i približno je 32 km (17,3 Nm) udaljen od Mljeta te 13 km (7,7 Nm) od Korčule. Nalazi se južno od Korčule (dijeli ih Lastovski kanal), jugozapadno od poluotoka Pelješca i otoka Mljeta i jugoistočno od Visa. Proteže se u smjeru istok-zapad i dug je 9,8 km i širok do 5,8 km. Površina mu je 46,87 km², iako u mnogim izvorima piše i točno 50 km². Po tome je petnaesti po veličini među hrvatskim otocima. Obala mu je duga 46,4 km s koeficijentom razvedenosti od 1,9. Iako je nešto slabije razvedeno, Lastovo ima izuzetno mnogo otoka i otočića. To je cijeli jedan niz koji se od Lastova nastavlja prema zapadu i istoku, budući da uz sjevernu obalu ima jedan otok (Zaklopatica ispred istoimene uvale), a uz južnu uopće nema otoka, osim dviju hridi (Uska i Mrca). Zapravo se svi ti otočići zajedno s

Svjetionik na otoku Sušcu

LASTOVO - THE MOST DISTANT INHABITED CROATIAN ISLAND

Lastovo is a distant and sparsely populated island that belongs to the group of south Dalmatian islands. It is surrounded by many smaller islands around which lie habitats of numerous species of high quality fish. Lastovo has some smaller settlements, the most prominent being Ubli which is in fact the main port and the ferry terminal. The biggest and for a long time the only settlement on the island is Lastovo, situated in the northern portion of the island, on the back side of the steep cliff that abruptly plunges into the sea. The town, surrounding a fertile field, is amphitheatric in form. It features valuable gothic, renaissance and baroque stone buildings and assemblages of housing units. Tall and highly unusual chimneys are of particular interest. Lastovo is currently very sparsely populated with weak and decaying economy and acute transportation problems. The water supply has recently been improved through desalinization, and plans have been made to improve the sewerage network and the local waste disposal dump. Lastovo is an abundantly forested island with clean and unpolluted sea and coast.

Zemljovid Lastova i okolnih otočića

Lastovom doimaju kao svojevrsni nastavak otoka Mljeta i ostatak ne-

kadašnjega planinskog lanca. Istočna grupa otoka ima naziv Lastovci (ili Lastovnjaci), a dijeli se u dvije skupine. Istočniji Vrhovnjaci sastoje se od Sestrice vele i Sestrice male, Smokvice, Mukjente (ili Pod Smokvice), Vlašnika gornjeg, Vlašnika srednjeg i Glavata te po dvije hridi (Mrkjente i Bratca) i jednoga bezimenog grebena. Zapadnija se i Lastovu bliža skupina naziva Donji školji. Sastoje se od Tajana veljog, Arženjaka velog, Arženjaka malog, Sapluna (koji se nekad zvao Mladine), Golubinjaka malog i Golubinjaka velog, Češvinice, Štomorine, Kručice, Petrovca, Za Barja, tri Lukovnjaka (mali, srednji i gornji) te tri hridi (Tajan mali, Mrkjenta bijela, Mrkjenta crna) i tri bezimena grebena. U zapadnom otočnom nizu otoci su nešto veći. To su (od istoka prema

Most između Lastova i Prežbe

zapadu): Makarac, Prežba, Maslovnjak veli, Maslovnjak mali, Bratin, Vlašnik, Rutvenjak mali, Rutvenjak veli, Mrčara, Crnac, Kopist, Pod Kopist, Bijalac i Sušac te hridi Pod Mrčaru, Hljeb i Karlovića Tovari.

Najveći od njih je najzapadniji Sušac (4,6 km²), koji je potpuno odvojen od ostalih otoka. Taj je izdvojeni otok zbog mora bogatog ribom bio u prošlosti povod čestih svađa viških, korčulanskih i lastovskih ribara. Na otoku postoje ostaci antičkoga fortifikacijskog sklopa i prapovijesne ilirske gomile. U ranom srednjem vijeku izgrađen je samostan benediktinaca s crkvom Sv. Nikole, koji su danas u ruševnom stanju, a u blizini su i ruševine još jedne manje crkvice. Zanimljivo je da na ovom otoku, koji ima oskudnu vegetaciju u kojoj dominira ružmarin i gnjezdište je brojnih ptica, uz stalnu svjetioničarsku posadu živi i jedan brački pastir koji ima dvjestotinjak ovaca.

Drugi otok po veličini je Prežba (zovu je i Priježba) koja je Lastovu i najbliža, zapravo odvojena je malim uskim i plitkim prolazom premoštenim betonskim mostom. Na Prežbi je najviše zapuštenih građevina nekadašnje JNA s mnoštvom podzemnih spremišta i prolaza i sve je to

sada zapušteno i potpuno neiskorišteno. Inače uski prolaz između Prežbe i Lastova dijeli najveći lastovski zaljev na dva dijela - Veli (Velji) Lago na jugu i Mali Lago na sjeveru, koje zovu i Velo Jezero i Malo Jezero. Veli je Lago dug 2 km i širok do 1 km, a na dnu zaljeva je luka i uvala Ubli, glavna lastovka luka i trajektno pristanište.

Na slabo razvedenoj južnoj strani otoka, između rta Skriževa i rta Veljega mora nalazi se prostrani zaljev u dnu kojega se smjestila Skrivena luka, izvrsno sidrište za izletničke brodove s manjim naseljem. Na sjeverozapadnoj i sjevernoj strani otoka nalaze se uvale Kručica, Zaklopatica i Luka Sv. Mihovil (negdje se

spominje i kao Sv. Mihajlo). Sve su te lučice, osim Zaklopatice koju zatvara istoimeni otok, sigurne samo za južnih vjetrova. Ostale su lastovske obale vrlo strme s velikim dubinama uza samu obalu. More oko Lastova obiluju kvalitetnom ribom, posebno jastozima po kojima je ovaj otok na daleko poznat. Uostalom smatra se da na Jadranu nema boljih lovišta za najkvalitetnije vrste riba.

U građi otoka prevladavaju donjokredni vapnenci. Osim najvećih uzvisina, koje jedva prelaze 400 m (Hum 417 m, Mali Hum 415 m, Pleševo brdo 400 m) ima mnogo odvojenih brežuljaka i krških dolomitskih udolina s brojnim plodnim poljima. Najveća su Vinopolje na zapadnom

Skrivena luka s u požaru stradalom okolicom

Uvala Zaklopatica

i Prgovo polje na istočnom dijelu otoka. Površinskih voda na otoku nema, tek zimi, za velikih kiša, nastaju povremene bujice. Postojali su izvori pomalo bočate pitke vode u Ublima (to je i osnova njegova imena) te ponešto lokva u dnu polja koje obično ljeti presuše.

Obično se tvrdi da je Lastovo pored Mljeta najšumovitiji jadranski otok. Ističu se guste borove šume, gusta i snažna makija s planikom, mrčom, divljom maslinom, rogačem, povijušama i sl. Brojni požari posljednjih godina nisu uspjeli dokrajčiti mnogobrojne stoljetne česvine (crnike), najveće i najstarije koje smo sreli na svim našim otocima. Otočka fauna nije toliko bogata poput one u podmorju, a sastoji se od malih životinja i ptica. Zanimljivo jest da nema otrovnih zmija kojih ima na susjednim otocima. Zabilježeno je da je nekada općina držala gnijezda jastrebova i sokolova.

Lastovo inače posjeduje sve značajke mediteranskog podneblja, prije svega blage i vlažne zime te topla, sušna i duga ljeta. Zbog svoje urođenosti u jadransku pučinu, taj otok rjeđe od ostalih otoka doživljava iznenadne promjene vremena. Sa 2700 sunčanih sati u godini pripada najsunčanijim otocima. Prosječna zimska temperatura (gotovo 9° C) neznatno je niža od hvarske, iako je Hvar u to vrijeme znatno vjetrovitiji i kišovitiiji. Kiše godišnje padne 687 mm u prosjeku, no značajno je da tijekom cijele godine ima u zraku dosta vlage - prosječno 70 posto, a u ljetnim mjesecima 65 posto. Prevladavajući vjetrovi su jugo i maestral s tim što od listopada jačaju južni a slabe zapadni, dok je od svibnja obrnut slučaj.

Najstariji poznati oblik imena otoka jest Ladesta ili Ladeston. Vjeruje se da je upravo karakterični sufiks -est dokaz da su mu ime dali Iliri. Postojao je i grčki oblik imena Ladestanos, što možda znači da su i ovdje neko vrijeme boravili Dorani s Visa

Panorama Lastova

ili iz Sirakuze. Rimljani su latinizirali ime otoka i dali mu mnogo svečaniji naziv - Augusta insula, što zapravo znači carski otok. U srednjem se vijeku pisalo Augusta, Lagusta i Lagosta. Istodobno je preko romanskog oblika Lasta (nastalog kraćenjem izvornog Ladesta) i slavenskog nastavka -ovo nastalo današnje Lastovo. To ime (u obliku tò Lástovon) bilježi i Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću, što uz druge dokaze potvrđuje da je u to vrijeme Lastovo bilo nastanjeno Hrvatima.

Najstariji tragovi života pronađeni su u Račoj špilji i špilji Puzavici, a nakon Ilira (o čijem životu na otoku svjedoče brojne gomile i gradine), nedokazanih Grka te kasnijih Rimljana, na otoku žive Hrvati. No prvi punom godinom datirani povijesni događaj, koji bilježi postojanje naselja i od kojega se počinje bilježiti novija lastovska povijest, dogodio se točno 1000. godine, tako da upravo ove godine Lastovo bilježi puno tisućljeće pisanog traga svog postojanja. Te je godine mletački dužd Petar II. Orseolo napao i razrušio čvrsti kaštel iznad Lastova te poharao cijelo naselje.

Naime spomenuti je dužd u pokušaju osiguravanja trgovačkog puta duž

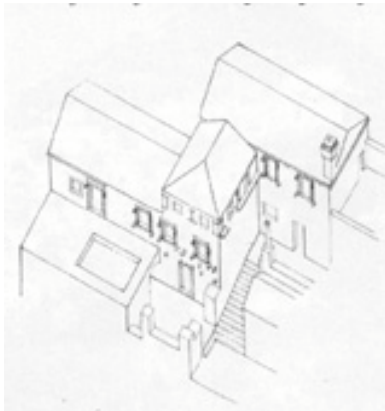
Jadrana do Bizanta (kojega su ometali neretvanski i hrvatski gusari) 998. godine osvojio i poharao Vis. Nakon toga je sa svojom moćnom flotom prikupljao ključeve gradova od Raba do Dubrovnika. Oduprli su mu se jedino Korčula, koju je lako pokorio, i Lastovo. Lastovci su se, čini se, previše pouzdali u snagu svoje utvrde s koje su nadzirali i napadali sav promet oko otoka, a koji je bio prva čvrsta točka na putu iz bogate Apulije u Zadar, središte Dalmacije. No kaštel je u napadu potpuno razoren i od tada je otok za puna dva stoljeća utonuo u povijesnu šutnju. Nije točno utvrđeno gdje je bila ta prvotna lastovska tvrđava, no zna se da je bila iznad ondašnjega i današnjega lastovskog sela. Pretpostavlja se da je bila jedna u lancu kasnoantičkih obrambenih građevina koje je početkom 6. stoljeća izgradio bizantski car Justinijan.

Inače valja istaknuti da Konstantin Porfirogenet spominjući Lastovo izričito tvrdi da nije pod neretvanskom vlašću, kao ni Vis ni Sušac. Da je bio pod bizantskom vlašću to poznati car i putopisac sigurno ne bi propustio istaknuti. Teško je stoga pretpostaviti (što neki izvori ističu) da se vlast zahumskih velikaša pro-

tezala do Lastova preko prstena neretvanskih otoka - Mljeta, Korčule, Hvara i Brača. Dokaz da je otok bio u posrednom ili neposrednom odnosu s hrvatskom vlašću jest što je s ostalim otocima 1185. uključen u sastav nove hvarske biskupije, te što je s ostalim otocima spomenut u darovnici hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. 1221. godine krčkim knezovima. No sasvim je sigurno da je Lastovo sve do polovice 13. stoljeća sačuvalo svoju vrlo široku autonomiju. Upravo je ta autonomija omogućila Lastovcima da se dragovoljno priklone dubrovačkoj upravi, iako se ne zna točno kako, kada i zbog kojih razloga. To potvrđuje prva rečenica Lastovskog statuta iz 1310. i cijelo jedno poglavlje Dubrovačkog statuta iz 1272. godine, gdje se navodi da su Lastovci sebe i svoj otok predali općini grada Dubrovnika koja se zakletvom obvezala da će prihvatiti sve njihove stare običaje.

No unatoč zakletvi u početku nije sve teklo baš glatko. Dubrovački knez imao je vlast nad otokom i svoja je prava davao u zakup dubrovačkim plemićima, koji su mu za to posebno plaćali, a od otočana su morali još izvući šest sokolova iz općinskih gnijezda, meso od 200 kunića i sve žene koje su bludno zgriješile da mu, po ondašnjim običajima, budu robinje. No zahtjevi su se oba kneza, i dubrovačkoga i lastovskog (imao je pravo na desetinu žita i vina te na polovicu svih globa), povećavali. To je ozlojedilo Lastovce i potaklo ih na bunu i predstavku mletačkom duždu, jer je Dubrovnik od 1205. do 1358. priznavao vlast Venecije. Tada su ukinute sve dadžbine i odlučeno je da otočani moraju dubrovačkom knezu i njegovu zamjeniku na otoku platiti godišnje samo 225 perpera. Ujedno je odlučeno da se prava otočana zajamče posebnim statutom. Taj je Statut donesen 30. siječnja 1310., a na njegovih su se prvotnih 30 glava sve do kraja 18. stoljeća dodavale nove odredbe koje su regulirale život na otoku.

Lastovci su osigurali svoje posjede, čak i spriječili dolaske stranaca, pa je Lastovo jedinstven primjer otoka na kojem nije bilo useljavanja. Svje-

Crtež renesansnog sklopa kuća obitelji Biza Antica

dočenje stranaca u sudskim sporovima nije se uopće uvažavalo. Ujedno dubrovački knez nije smio kupovati posjede na otoku, a bilo je ograničeno i gomilanje crkvenih posjeda. Statut je zapravo prema novim standardima uobličio staro otočko običajno pravo.

Crtež renesansno-baroknog sklopa kuća obitelji Jurica - Hropić

Dubrovački su stalno pokušavali stegnuti otočku autonomiju, što je izazivalo brojne i oštre prosvjede. Najveći je sukob izbio početkom 17. stoljeća pošto je Dubrovčanima već bilo dopušteno pravo građanstva na otoku te nakon pokušaja izmjene nekih odredaba Statuta i povećanja kneževih plaće. Lastovce je ipak najviše ozlojedilo građenje zatvora pri

kneževu dvoru jer se po tradiciji kažnjenike uvijek stavljalo u jaram. Proključao je vreli otočki duh te su urotnici preko Hvara pokušali staviti otok pod mletačku upravu. No Dubrovčani su za to saznali i s kaznenom ekspedicijom od 500 vojnika zauzeli Lastovo. Uхватili su neke urotnike, objesili čak dva lastovska svećenika, a sve zavjerenike, uključujući i one koji su se sklonili na susjednu Korčulu, osudili na smrt i konfiskaciju imovine. No urotnici su se pod okriljem nevremena jednoga siječanjskog dana 1603. godine iskrcali na otok, došuljali do tvrđave, zarobili posadu, a kasnije i kneza. Ipak su se 1606. godine Dubrovčani uspjeli vratiti na otok nakon dugog taktiziranja i pridobivanja carigradske Porte, Španjolaca pa čak i pape. Svi su pomilovani, ali je nedugo potom srušena tvrđava na Glavici, a lastovska su se prava počela sve više smanjivati.

Ipak Lastovci su tijekom svih tih stoljeća živjeli u blagostanju u kakvom nije živjelo nijedno dubrovačko područje izvan samoga grada. Ondašnji putopisci ističu ljepotu i udobnost njihovih kuća, plodnost polja i bogatstvo mora, kvalitetu vina i ulja te obilje višanja, dunja i drugog voća. Dubrovački pisci ističu da su se otočani bavili i unosnim koraljarstvom. Otočko blagostanje, utemeljeno na svakodnevnom trudu i mnogobrojnim darovima prirode, potaknulo je istančani ukus u graditeljstvu, opremanju kuća, lijepim predmetima i odjeći. Po kućama je bilo mnoštvo knjiga, uostalom s Lastova potječe i znameniti Dobrić Dobričević (znan i pod latinskim nazivom Boninus de Boninis) jedan od pionira europskoga tiskarskog umijeća na prijelazu 15. u 16. stoljeće. Javna škola u Lastovu postoji od 1527. godine, što je navodno sedma javna škola na svim hrvatskim prostorima. Iz dokumenta se zna da su 1659. godine čak 43 lastovske obitelji solidarno plaćale učitelja za svoju djecu.

Lastovo je u prijelomnim zbivanjima s početka 19. stoljeća došlo pod francusku upravu i tada je na mjestu nekadašnjega dubrovačkog kaštela podignut novi. Kasnije na otok dolaze Englezi, a nakon Bečkog kongresa Lastovo s cijelim područjem nekadašnje Dubrovačke Republike ulazi u sastav velike habzburške monarhije pod čijom je upravom sve do njezine propasti 1918. godine. Tada je nastupilo jedno od najtežih razdoblja u dugoj lastovskoj povijesti jer je otok bio pod talijanskom okupacijom punih 25 godina, sve do talijanske kapitulacije 1943. godine.

Prkosni su Lastovci Talijane masovno izazivali svojim živopisnim narodnim nošnjama i hrvatskim trobojnicama. U pokušaju talijanizacije otoka u Ublima je 1933. godine izgrađeno novo ribarsko naselje za četrdesetak mladića iz Kalabrije, za koje je izgrađena i tvornica sardina. Vjerovalo se da će se talijanski mladići stopiti s otočkim djevojkama. Taj je pokušaj neslavno propao i svi su doseljeni Kalabrezi napustili otok nakon talijanske okupacije. Tvornica je neko vrijeme nakon rata radila, a onda je prestala s radom. Crkva koju su Talijani izgradili za svoje doseljenike nije otvorena više od 50 godina.

Nakon Drugoga svjetskog rata ovaj je isturen pučinski otok pretvoren u pravu vojničku utvrdu, baš poput susjednog Visa. No za razliku od mnogo naseljenijeg Visa, koji je kroz povijest bio navikavan na mnogobrojne i raznovrsne vojničke i mornaričke postrojbe, ovdje je utjecaj JNA bio višestruko pogubniji. Autarkično i prema strancima uvijek nepovjerljivo otočko stanovništvo s vremenom se naučilo na suživot s vojnicima, kojih je bilo gotovo kao i otočana. Čak je vojska na određen način bila zamjena za bilo kakvo gospodarstvo, a pomalo je zanemareno i tradicionalno otočko privređivanje. Zabrana dolaska stranaca sprječavala je turistički razvoj, a opća prometna otočka izoliranost potaknula je masovno

iseljavanje na susjedno kopno, ali i u prekomorske zemlje. Inače Lastovo je nekada bio otok s najmanjim oscilacijama u broju stanovništva.

Stanovništvo otoka (u popisu iz 1991. bilo je 1228 stanovnika), uglavnom živi u selu Lastovu (734 stanovnika), nekada i jedinom otočkom naselju. Od preostalih najveće je naselje Ubli (303), glavna luka i trajektno pristanište. Nastalo je na rubu najplodnijega lastovskog polja (Vinopolja i Nižnog polja), na mjestu nekadašnjega antičkog naselja s mnoštvom arheoloških nalazišta. Mnogi su od tih nalaza završili u talijanskim muzejima jer je tvornica izgrađena upravo nad središtem rimskog naselja, a nasuta je i potonula stara rimska luka. Do kraja je srušena i starokršćanska bazilika Sv. Petra iz (kako se pretpostavlja) 6. stoljeća, od koje su sačuvani samo temelji. Nekoliko kilometara sjevernije smješteno je naselje Pasadur (79 stanovnika), u blizini mosta koji Prežbu spaja s Lastovom i gdje je izgrađen jedini lastovski hotel *Solitudo*. To je najvećim dijelom naselje kuća za odmor u kojem počinju živjeti stalni stanovnici. Sličan je slučaj s naseljima Zaklopatica (69) i Skrivena Luka (20) koja se nalaze u istoimenim uvalama. Valja istaknuti da su svi podaci o stanov-

ništvu Lastova iz popisa prije nego što je otok napustila ondašnja JNA. S vojskom je otišao i dio s njom povezanog stanovništva, a nastavljeno je

Pročelje crkve Sv. Kuzme i Damjana

i iseljavanje, pa se pretpostavlja da se ukupan broj stanovnika otoka znatno smanjio i da ih ima približno 860. No to će precizno utvrditi tek novi popis stanovništva. Glavno je otočko naselje Lastovo smješteno na strmoj padini amfiteatralno oko plodnog polja, a današnje je obrise dobilo u 15. i 16. stoljeću. Iz 15. stoljeća potječu i najstarije kuće. One su sta

Plokata ispred crkve

rije bile građene u suhozidu ili od drva. Prostor između dvadesetak solidno građenih obiteljskih sklopova, uronjenih u prostrane vrtove, potaknuo je mletačkog putopisca Giovannija Bottera 1618. godine da, gledajući razrijeđeni renesansni izgled naselja, napiše kako se u brdima sred otoka, uokolo plodne doline s maslinama i grožđem, nalaze dubrovački ljetnikovci. Naselje se s vremenom zgušnjavalo usitnjavanjem građevinskih čestica i brojnim diobama unutar starih kućnih sklopova. Lastovske su ulice nekadašnji popločani seoski putovi, vijugavi i isprepleteni baš kao i međusobne obiteljske veze stanovnika. No i danas su lako uočljivi zgusnuti i povezani kućni sklopovi uronjeni u vrtove, pravi kućni otoci (insulae), koji su i najslikovitiji i najdojmljiviji dio ovoga u svakom pogledu posebnog naselja.

Lastovske su kuće čvrste pravokutne kamene katnice, s funkcionalnim rasporedom vrata i prozora. U prizemlju su smješteni gospodarski sadržaji s obvezatnom konobom, a na katu stambene prostorije s jednom središnjom i okolnim spavaćim sobama. Na kat se ulazi kamenim stubama iz prizemlja ili izravno s gornje strane kuće jer su većinom izgrađene na strmoj padini pa je prvi kat (a ponekad i drugi) u razini terena. Mnoge kuće imaju sprijeda prostranu terasu na čijim su rubovima arule (kameni sanduci za cvijeće) zidani na konzolama. Pod terasom su obično presvođeni prolazi koji vode do gospodarskih prostorija. Ispod kamenom uokvirenih prozora izbačene su kamene konzole s ušicama kroz koje se provlačila motka na koju se vješalo rublje, voće, tapeti i sl. Krovovi su najčešće dvostrešni, pokriveni kupom kanalicom. Većina je kuća okružena obrađenim vrtovima i manjim na nju naslonjenim zgradama, a cijeli je sklop često ograđen zidom. Svi ti gotički, renesansni i barokni sklopovi čine posebnu, fleksibilnu i dojmljivu građevnu cjelinu.

Primjeri Lastovskih dimjaka. Najdonji je restauriran i najstariji je u Dalmaciji

nažalost današnja slika lastovskog sela i njegova osebnog graditeljskog naslijeđa ugrožena je iseljavanjem i novim često i nestručnim zahvatima. Ipak mnogi sklopovi kuća, pregrađeni, povišeni i uokvireni kasnijim adaptacijama, omogućuju uvid u visoku razinu svakodnevnog života nekadašnjih Lastovaca. U posljednje je vrijeme došlo do koncentracije svih bitnih sadržaja na Pjevoru, iznad jugozapadnog ruba naselja. Tu je smješten bijeli blok zgrada koji oblikom i proporcijama potpuno odudara od opće slike naselja. To je slučaj i sa zgradama austrijske škole i talijanske općine što su prije izgrađeni na Dolcu, tradicionalnom središtu mjesta. Posebno su neuspjele neke betonske suvremene višekatanice povrh naselja te poneke adaptacije starih sklopova. Žalostno je što su zapravo najmanje oštećena napuštena kamena zdanja. Lastovo jest zaštićena urbano-ruralna graditeljska cjelina, ali ta zaštita očigledno nije baš osobito djelotvorna.

Lastovo slično brojnima našim otočkim naseljima građeno daleko od mora, iako je građevno vrednije, svrsishodnije i slikovitije. Ipak ono ima nešto što nijedno drugo otočko i primorsko naselje nema - posebne i neobične dimnjake. Ti neobično visoki, pretežno cilindrični 'fumari', građeni su na kućama ili na prizemnim kuhinjama. Ima ih bezbroj i svi su različiti, iako često zapušteni i oštećeni. Nerijetko se onako vitki i visoki doimaju poput minareta džamija, iako muslimana (ni Arapa ni Turaka) nikada nije bilo na otoku. Dimnjak je kao lastovska posebnost čak i sadržaj općinskog grba. U Lastovu je nedavno restauriran i najstariji dimnjak u Dalmaciji koji se nalazi na kući obitelji Biza Antica i na kruni mu je vjetrulja na šahovnici.

Za nedavna smo posjeta Lastovu pokušali otkriti razloge tolikoj raznovrsnosti i kićenosti lastovskih 'fumara'. Njihova je visina, uvjerali su nas sugovornici, uvjetovana relativno

visokom vlažnošću i potrebom da se dim podigne iznad kotline u kojoj je slabo strujanje zraka. Zbog toga su i otvori uvijek ispod raskošne krune. Nekada je, pričaju, u vrijeme kad su se svi grijali na drva, iznad cijelog naselja znala veći dio dana stajati kapa od dima, tako da se kuće na padini i u podnožju uopće nisu vidjele. Potreba za visokim dimnjakom s vremenom je od njega stvorila statusni simbol. Nastalo je takmičenje čiji će 'fumar' biti vitkiji, slikovitiji i dojmljiviji. Navodno su još početkom 20. stoljeća u Lastovu postojala dva zidara specijalnost kojih je bilo samo građenje dimnjaka. Neobična se lastovska strast može i danas pratiti na novim kućama građenim uz more koje ponekad imaju slične neobične dimnjake, često i bez stvarne potrebe.

Osim dojmljivih kućnih sklopova, od kojih je četrdesetak zaštićeno kao graditeljska baština, od javnih je zgrada i utvrda malo toga sačuvano. Utvrde su rušene ili pregrađivane (u francuskoj utvrdi na Glavici danas je meteorološka stanica), a ostale javne zgrade, poput fontika i bolnice, s vremenom su dobile druge sadržaje. Nije sačuvan čak ni knežev dvor, koji je srušen u 19. stoljeću, a na čijem je mjestu izgrađena neorenesansna palača Grbin (danas Fantele). Na plokati pred crkvom u 18. je stoljeću podignut trijem (loža), vjerojatno na mjestu starijeg, u kojem su zasjedali knez i suci. U župnoj crkvi Sv. Kuzme i Damjana nekada je bilo zborni mjesto lastovske zajednice. Središnja je lađa ove trobrodne crkve iz druge polovice 15. stoljeća, a bočne su dograđene stoljeće ili dva kasnije, što je uočljivo na slikovitom pročelju. Radove je na crkvi izvodilo više dubrovačkih i korčulanskih majstora. Nad oltarom su i dva poluciborija, rađena po uzoru na ciborij u korčulanskoj katedrali. Crkva posjeduje vrijedne slike, srebrne i pozlaćene liturgijske predmete i posebno vrijednu renesansnu

brončanu škropionicu. Neogotički zvonik izgrađen je 1942. godine. U mjestu Lastovu ima još mnogo crkava, a najljepšom smatraju Sv. Mariju u Polju, koju su u 15. stoljeću u gotičko-renesansnom stilu izgradili domaći majstori, a ima vrijednu sliku mletačkog slikara Francesca Bissola.

Inače tvrdi se da na Lastovu ima čak 46 crkava, što je potaknulo zgodan propagandni slogan kako Lastovo ima 46 otoka, 46, polja i 46 crkava. Bit će ipak da to nije baš najtočnije, što smo na početku ovog teksta utvrdili za otoke (ima ih više), crkava

ljednjih godina znatno smanjili požari, a posebno je katastrofalan bio onaj 1998. godine kada su izgorjeli veliki predjeli na jugu uokolo Skrivene luke.

Rekli smo već da je mjesto Lastovo smješteno unutar otoka, ali je od mora na sjevernoj otočkoj obali udaljeno nekoliko stotina metara zračne linije. No do mora se spušta vrlo strma padina, koja je uz utvrde bila najbolja obrana od gusarskih napada. Do obale se spušta krivudava cesta kroz gusto pošumljen predjel. Ispod sela staro je ribarsko naselje Lučica sa natiskanim kamenim sklo-

Uvala Lučica ispod Lastova

barem sudeći po dr. Cviti Fiksoviću (koji ih je temeljito proučavao) ima nešto manje, a broj je polja gotovo nemoguće precizno utvrditi. Ipak treba dodati da na ovom otoku ima izrazito mnogo plodnih polja, što je uvjetovalo da na padinama brda nema kamenih ograda kakve susrećemo na drugim otocima koje je mučio nedostatak plodnih površina. Obilje plodnih površina čuvalo je i šume od krčenja, stoga se Lastovo i svrstava među najšumovitije otoke. U tome ne treba zanemariti ni ulogu dubrovačke uprave, koja je uvijek veliku pažnju poklanjala čuvanju šumskih površina. No šume su pos-

povima kuća, od kojih su ipak mnoge urušene i napuštene. Kako je lučica vrlo slabo zaštićena od sjevernih vjetrova u blizini je uz crkvu Sv. Mihovila izgrađena istoimena uvala, vjerojatno za austrijske uprave kada je kamenim lukobranom spojena nedaleka morska hrid i stvoren manji zaštićeni morski pristan. Na obali su danas ruševine uljare. Inače valja dodati kako je 1808. na cijelom otoku bilo 8 mlinova za mljevenje maslina. U prošlosti su glavni izvozni proizvodi uz ulje bili vino koje se izvozilo u dalmatinske gradove i slane sardele koje su se izvezile u Italiju.

Inače Lastovo ima izuzetno zanimljiv folklor, a pažnju privlači jedna od najslikovitijih pokladnih priredaba na Jadranu. Lastovski Poklad, koji se redovito izvodi najmanje četiri stoljeća, svojim je sadržajima i dramaturgijom neiscrpno vrelo za istraživanje povijesti otoka i etnografskog naslijeđa i Lastova i obližnjeg kopna.

Na Pretili ponedjenik u Lastovu se izrađuje lutka Poklada. Tijelo mu se puni slamom i pljevom, a noge mu se napune pijeskom. Odjene se u crvenu odoru s fesom na glavi, a lice mu se nagaravi. Sutradan na Pokladni utorak lutka se posjeda na najljepšega seoskog magarca i pokladna povorka vođena barjaktarom obilazi mjesto uz pjesmu i 'halekanje'. Pritom izvode ples s mačevima koji podsjeća na Kumpanjiju sa susjedne Korčule. Za družinom pokladara naoružanih mačevima, na većoj udaljenosti ide skupina tzv. 'lijepih maškara' koja se cijelog dana ne smije sresti s ostalim pokladarima.

Skupina se pokladara na kraju spusti na ravni dio u sredini sela. Tu je razapeto uže dugo 300 metara do vrha uzvisine na zapadnom dijelu mjesta. S tog se vrha lutka po užetu tri puta 'culja' i pri tom joj pod nogama moraju po pet, sedam i devet puta praskati petarde. Izuzetno se pazi da se lutka pravilno spusti, i da sve bude ispravno, jer u protivnom je moguća loša ljetina ili neka druga nevolja. Kada se lutka spusti pokladari je hvataju i mašući mačevima 'haleču': "Živila nam kumpanjija / pošla nam je alavija". Kad se spuštanje završi penju se pjevajući i deklamirajući na Dolac gdje dolaze u sumrak. Tu se sreću s 'lijepim maškarama' i na poljani blizu crkve zajedno plešu i trče u kolu. Na kraju nataknu lutku na kolac i zapale je te s njom trče oko kola. Nakon toga zvone zvana i svi Lastovci odlaze kućama.

Stara lastovka predaja tvrdi da su katalonski gusari napali Korčulu i po turskom glasniku Turčinu zatra-

žili i od Lastovaca predaju. Lastovci su se ipak naoružali, a žene i djecu poslali su na molitvu u crkvu Sv. Jure na Humu. Tada oluja u lastovskom kanalu rasprši gusarsko brodovlje, a Lastovci uhvate glasnika i na magarcu ga sprovedu kroz selo te ga osude i spale. U ovoj se pokladnoj stilizaciji lastovska vojska pretvara u pokladare, a 'lijepje maškare' u nesuđeno roblje.

Odlagalište otpada uz cestu Ubli - Lastovo

Možda je predaja istinita, iako je vjerojatnije složena od više događaja. Po priči bi se spomenuti događaj najvjerojatnije zbilo 1483. godine kada je napuljsko-aragonski (dakle i katalonski) kralj Ferrante poharao Vis i napadao Korčulu. No to je bilo u ondašnjem sukobu s Venecijom, a Lastovo je pripadalo Dubrovačkoj Republici. Nekako je logičnije da se radi o događaju gotovo stoljeće kasnije, 1571. godine, kada je Hvar poharalo i Korčulu napadalo tursko brodovlje kojim je zapovijedao Ulug Ali (Ulič Alija, Eulg Ali). Time se može objasniti i turska lutka Poklalda. Kao potvrda može služiti i to da se lastovske pokladne svečanosti u dokumentima prvi put spominju upravo nakon spomenutog događaja. Spominju se po neredima pa knez 1597. donosi odluku kojom se pokla-

darima najstrože zabranjuje nošenje oružja.

Poklad u Lastovu može se tumačiti i kao simbolizirani oblik pamćenja kolektivnih običaja, nevezanih s određenim i preciznim povijesnim događajima i podložnih promjenama. Posebno i stoga što je nekada Poklad bio obučen 'po englešku' s polucilindrom na glavi. Završni stihovi koji se pjevaju u kolu na Dolcu glase:

"O, Poklade, crni mraze / izgore si Veljo more". Predaja te stihove tumači kako Lastovci jednom nisu išli gasiti požar na južnoj pučinskoj strani otoka, jer im se nije prekidal pokladnu buku. Inače nekada su u podijeljenom selu znala biti i dva Poklada. Uza sve promjene pokladna je priredba i danas najustrajna unutrašnja veza među Lastovcima.

Lea Katića, načelnika općine Lastovo, zatekli smo u velikim priprema za proslavu tisućite obljetnice postojanja Lastova, koja se održava krajem rujna ove godine, a ta obljetnica, kako kaže, nije zasnovana na legendama nego na pisanim i stvarnim dokumentima. Pripremaju reprint izdanja nekih za povijest Lastova vrlo važnih knjiga i veliko slavlje. Inače sadašnji je načelnik u politiku ušao krajem osamdesetih godina

javno napadajući ondašnju zatvorenost otoka za strance. Ta je odluka inače nedugo potom, 1989. godine, i ukinuta, ali bez "blagoslova" vojnih vlasti. Kasnije je bio voditelj općinskog poduzeća *Komunalac*, čijim je radom, kao i gotovo svim na otoku, dijelom upravljala i vojska. Nakon odlaska vojske 1992. raspisani su prvi demokratski izbori i bio je načelnik do 1996. kada je smijenjen.

Uređaj za desalinizaciju vode u Prgovu polju

Ponovno je izabran početkom 1998. godine. Iako nije u HDZ-u dobro je surađivao s dijelom bivše vlasti. Uvijek ga je vodila želja da pokuša pronaći način kako zadržati preostalo stanovništvo otoka i kako iskoristiti more kao gospodarski resurs.

Nisu bili imuni ni na afere, a u pretvorbi je sve što je dotad radilo zapravo zatvoreno, jer privatizacija nije uključivala ni rokove ni obvezu redovitog rada. Tako je hotel *Solitudo* zatvoren već deset godina, a sadašnji ga vlasnik (četvrti po redu) *Tepih centar* iz Zagreba preuređuje za višu kategoriju. Bivši vojni hotel u Ublima potpuno je devastiran, a nejasno je vlasništvo i nekadašnjega tekstilnog pogona u tom mjestu. Jedino je sigurno da ni on ne radi. Lastovci su se bili prisiljeni jače okrenuti poljoprivredi i sva su polja na Lastovu do

kojih stižu ceste i putovi dobro obrađena.

Načelnik je zadovoljan što su uspjeli na otoku sačuvati gotovo sve upravne službe, posebno i stoga što im za odlazak u Dubrovnik kao županijsko središte treba preko Korčule i Splita gotovo cijeli dan. Ipak neke im se službe nalaze na susjednoj Korčuli - katastar u Blatu i ured za graditeljstvo u Veloj Luci. U vlasništvu je op-

ćine *Komunalac*, komunalno poduzeće sa 19 zaposlenih koje se bavi održavanjem groblja, javnim prijevozom te proizvodnjom i prodajom vode. Inače u cijeloj općini ima 160 zaposlenih, vrlo malo u manjim privatnim poduzećima i kod obrtnika, a preostalo je u javnim službama. U Lastovu postoji osnovna škola sa stotinjak učenika.

U 1998. godini izradili su prostorni plan općine koji Lastovo pod stvarnom vojnom upravom uopće nije imalo. Taj plan omogućuje prenamjenu nekih prostora, posebno onih s kojima je nekad gospodarila vojska. Htjeli bi u Jurjevoj luci na Prežbi uređiti nautički centar, iskoristiti napuštene građevine za turistički smještaj te bivšu vojarnu u Zlepolju za rekreativne sadržaje. No za sada svi ti prostori stoje neiskorišteni. Smatraju da

bi za te prostore trebalo u potpunosti riješiti i vlasničke odnose.

Mnogo su nade polagali u Zakon o otocima, posebno jer je Lastovo svrstano u najugroženiju grupu i među deset najnerazvijenijih otoka. Ali dosadašnja primjena uopće ne ohrabruje jer se često više ulagalo u najrazvijenije otoke, umjesto u najzaostaliije. Bilo bi potrebno napraviti operativne godišnje programe i pokušati one najnerazvijenije u nekoliko godina što više približiti razvijenijima. Posebno stoga što se nakon živosti ovogodišnje turističke sezone na otoku osjeća promjena i ljudi nisu toliko skeptični. Inače na Lastovu su tradicionalno najčešći gosti Slovenci, potom Talijani i Česi. Na otoku sada nema hotelskog smještaja, nema ni kampa, a postoji samo privatni smještaj.

Vrlo su zainteresirani da se u Ublima otvori granični prijelaz. Doduše on postoji, ali samo za izlaz iz Hrvatske, iako imaju veći ulaz turističkih plovila nego granični prijelazi na Visu, Korčuli i Hvaru zajedno. Ujedno bi htjeli da dobiju koncesiju za naplatu vezova jer bi naplaćene takse znatno poboljšale općinski proračun.

Najveće je iseljavanje s otoka započelo 1958. godine, odlazilo se preko mora u Italiju, a potom u prekomorske zemlje - u SAD i u Australiju. U Lastovu ima 40 posto napuštenih kuća, a uz to i brojnih staračkih domaćinstava. Vlasnici ne žele prodavati napuštene kuće, a čest su slučaj neriješeni i nesređeni imovinsko-pravni odnosi. Posebno je to težak problem u zaštićenim kućnim sklopovima Lastova i Lučice. Bilo bi nužno za te građevine pronaći neko rješenje, makar dugoročnim korištenjem bez zadiranja u imovinske odnose.

Lastovo je imalo riješenu vodoopskrbu za dio otoka iz vodocrpilišta u Prgovu polju, ali je problema bilo zbog toga što je ta voda bila boćata. No uz vodocrpilište je 1998. instaliran desalinizator koji radi po princi-

pu reverzne osmotske desalinizacije, a koji je proizvela američka tvrtka *Universal Aqua Technologies Inc.*, najpoznatiji svjetski proizvođač takve opreme. Sada je voda vrlo dobre kvalitete i potrošači su njome izuzetno zadovoljni, posebno jer ne plaćaju povećane troškove njezina pročišćavanja, ali to dodatno iscrpljuje siromašni općinski proračun.

Načelnik Teo Katić ponosan je što je osobno potaknuo ugradnju desalinizatora. Naime voda iz regionalnog vodovoda Neretva-Pelješac-Korčula-Lastovo usprkos položenom podmorskom cjevovodu nikako ne stiže, a dok dođe proći će još dosta vremena. Vodoopskrba je uvjet svakog pa i najmanjega gospodarskog razvoja, a posebno za razvoj turizma. Stoga je ideju o desalinizaciji ponudio Vladi, naišao je na razumijevanje stručnih krugova te je zahvaljujući agreivnoj tvrtki i povoljnim zajmovima i pomoći *Hrvatskih voda* Lastovo dobilo pitku vodu. Takav način rješavanja vodoopskrbe može biti vrlo prihvatljivo rješenje za manje i udaljene, a slabo naseljene otoke. Za sigurniju vodoopskrbu Lastova bio bi potreban još jedan desalinizator, a njegova je ugradnja i predviđena pri gradnji crpne stanice.

Hotel *Solitudo* na Lastovu

O desalinizaciji vode na Lastovu razgovarali smo kasnije i sa Zoranom Jakelićem, dipl. ing. građ., iz splitskog odjela *Hrvatskih voda*. Taj je stručnjak, iako naknadno uključen u projekt kada je izvođenje već bilo u punom jeku, vrlo zadovoljan i ugradnjom i radom uređaja na Lastovu. Radove je izvodila *Vodoprivreda d.d. Split*, a nadzor je obavljao *IGH* iz Zagreba. Postignut je vrlo povoljan omjer iskoristivosti, pa se primjerice od 5 litara bočate vode dobiju 4 litre čiste, a voda se u uređaju i primarno dezinficira. Uređaj na Prgovu polju postiže 4-5 l/s tijekom 24 sata, a kapacitet se određuje prema potrebi. Lastovo je bilo vrlo povoljno za uvođenje ovog sustava budući da je imalo izgrađenu vodospremu, sustav cjevovoda i komunalno poduzeće koje će upravljati sustavom. Ta je voda 2 do 3 puta skuplja od one dobivene iz redovite vodoopskrbe, ali država mora pomagati da ta voda bude dostupnija. Dakako da je to zapravo samo međurješenje, zaključio je ing. Jakelić, i da je potpuno rješenje vodoopskrbe za otok Lastovo dovršavanje regionalnog vodovoda i dovođenje vode s izvorišta Prud kod Neretve.

U nastavku razgovora s načelnikom općine saznali smo da mjesto Lasto-

vo ima mjesnu kanalizaciju i podmorski ispust s mehaničkim uređajem za pročišćavanje. Naselje Ubli ima mjesnu kanalizaciju, a izrađena je i dokumentacija za podmorski ispust. Naselje Pasadura nije imalo kanalizacijsku mrežu, ali je uz pomoć Centra za otoke uređena obala i uvedena zajednička kanalizacija s priključkom na podmorski ispust hotela *Solitudo*. Ostali se koriste septičkim jamama.

Za odlaganje otpada sada postoji jedno neuređeno odlagalište u predjelu Kručica, na pola puta između Lastova i naselja Ubli. Planira se novo osigurano odlagalište u kojem bi se otpad zatrpavao zemljom. Lokaciju bi trebao riješiti prostorni plan Županije.

Na Lastovu je jedina državna cesta ona što spaja Lastovo i Ubli, županijska je između naselja Ubli i Pasadura, a sve su ostale nerazvrstane. Cesta do Pasadura je u vrlo lošem stanju, a oštećena je i polaganjem instalacija i njoj bi bila nužna temeljita sanacija. Priželjkuju da se jednom probije cesta koja će spojiti Ubli i Skrivenu luku jer bi tako otočki cestovni prsten bio zatvoren. Nužna i je izgradnja mreže poljskih i šumskih putova jer su i ove godine imali 5 požara. Bez putova je nemoguće organizirati gašenje i zaštitu.

Sa sadašnjom su povezanošću s kopnom na određen način zadovoljni, posebno s brzim brodskim vezama koje bi trebalo produžiti kroz cijelu godinu. Trebalo bi ipak razriješiti problem Hvara, za kojega je na toj vezi (Lastovo-Vela Luka-Hvar-Split) uvijek rezerviran određeni broj karata. Taj bi otok trebao dobiti posebnu brzu vezu da ne ograničava udaljenije otoke. Bilo bi dobro kada bi postojala jedna brza brodska veza s, primjerice, Pescarom, što bi omogućavalo sedmodnevni turistički boravak na otoku. Htjeli bi da se i pristanište u Ublima proširi za prihvat većih trajekata, posebno za direktni dolazak talijanskih gostiju, za što zanimanje postoji.

Razgovor s predsjednikom općine Lastovo završili smo raspravom o tome kako bi koncesije za upravljanje lukama morale biti u ingerencijama općina, što bi omogućilo bolje upravljanje. Raspravljali smo i o ribolovu koje i na Lastovu zamire jer je ribe sve manje. Valjalo bi morskim resursima prići odgovornije i temeljitije, razmisliti o režimima ribolovnih zona kako bi se riblji fond oporavio. Koće bi trebalo što više udaljiti od obale kopna i otoka. Zaključili smo ipak kako je najveći problem za otočke obitelji nastavak školovanja njihove djece u Splitu. To mnogo stoji, a i vraćanje je na otok otežano. Ipak odljev stanovništva više nije tako velik zato što je i na kopnu vrlo teško doći do posla.

Uočili smo već da se problemi pojedinog otoka umnožavaju s povećavanjem njegove udaljenosti od kopna. Lastovo je najudaljenije i zato su problemi tog otoka najveći. Stoga je Lastovu nužan jedan promišljen i razrađen program revitalizacije, koji vjerojatno mora dobiti nacionalni

prioritet. Bez nastanjenoga i živog Lastova, ili s Lastovom staraca i bez mladosti, svi bi bili višestruko siromašniji. Jer niti jedan drugi otok ne objedinjuje tako svu dramatiku svakodnevnice borbe naših predaka za preživljavanje na komadu kopna usred morske pučine te postignutu visoku razinu graditeljske i sveopće kulture. Sva su stara hrvatska naselja na otocima smještena u unutrašnjosti otoka. Tadašnji su otočki stanovnici prvenstveno bili poljoprivrednici, a zemlja je uglavnom bila u unutrašnjosti. Osim toga more su i obala donosili brojne nevolje te raznovrsne razbojnice spremne da pljačkaju, ubijaju i odvođe u roblje. Zato je Lastovski statut čak i izrijekom zabranjivao gradnju čvrstih kuća na obali, osim za skloništa i skladišta. Sva su naselja na obali ili utvrđeni stari gradovi (a oni su bili ili bizantski ili mletački) ili novijeg nastanka.

Stoga je naselje Lastovo najreprezentativniji i najljepši primjer hrvatskoga otočkoga graditeljskog naslijeđa. Sve bi te kućne sklopove trebalo paž-

ljivo restaurirati, posebno zapuštene i urušene, urediti vijugave uličice i zasaditi vrtove i voćnjake. Dobili bismo tako jedno ogledno otočko naselje, jedno pravo otočko etnoselo, koje bi svojom neobičnom ljepotom te spontanom, svrhovitom i čovjeku primjerenom organizacijom prostora, imalo što pokazati i turistima i povjesničarima umjetnosti i kulture.

Bio je to prikaz jednoga dalekoga jadranskog otoka, pomalo autarkičnog i u sebe zatvorenog, stanovništvo kojega se smanjilo gotovo do granica biološke održivosti. Vjerojatno bi za kvalitetniji život na ovom otoku bilo potrebno ne samo vraćati iseljene već i privlačiti nove stanovnike. Možda se sadašnji Lastovci tome i ne bi previše protivili. Naime 20. stoljeće bilo je za njih osobito stresno (preko talijanske okupacije i boravka jugovojske) i dijelom ih je riješilo njihove stoljetne samodovoljnosti i izoliranosti.

Branko Nadilo